

PODMORNICA (1971)

(Izbor)

NERETVOM ŠEST DANA BEZ LAĐE, SEDMI BEZ VODE

Voda koja teče nizvodno, voda koja teče uzvodno. Ta Neretva i to more. Gospode, pomiri moje dvije ruke, primi u svoje naručje moje nevrjedno tijelo. Ležao sam u Mostaru umoran od sviju zala, nudio na Tepi za jednu pravu riječ i svoje čelo i svoju dušu. A stalno mi u sluhu hodžina besjeda, prastari ljudski bol, a stalno mi pred očima Rasim-beg, čistač cipela na Musali, koji za "dvadeset banki" očisti svakom prolazniku obuću i uprlja mu teškom kletvom dušu. Popili smo skupa rakiju, oganj božji što mi i dan-danas peče utrobu, kleli jedan drugoga na pasja kola, izmišljali neke lude riječi teže od olova, pa razočarani jedan drugim napokon zašutjeli, pljunuli pred noge i razišli se svaki na svoju stranu, svatko u svoju tvrđavu, u svoj neprebol. Umivao sam se tri jutra na izvoru Bune, ustajao prije bilo kojega živa stvora, čekao sunce i ozdravljenje pod sprženim stablima, klečao na kamenu golu i polijevao se vodom s Radobolje, kako drevna mudrost kaže i hodžin zapis nalaže. Valjalo je izvršiti pokoru, izuti se u neko doba, i bos, posve ništavan i bos, vratiti se na Neretvu, gacati kroz svoju sudbu i kroz svoju krv. Niz Kujundžiluk tjerala me krezuba kučka koju su golotrbi dječaci gadali pračkama, natezali za rep i uši, a ja žalostan i kukavan, hoteći se potpuno predati starim drumovima i znacima, dotrčao na most sav zadihan i znojan, kaneći se konačno spasiti, s toga kamena neba strmoglaviti se u okatu rijeku. Ni imena ne znam, a lica slabo pamtim, tim ljudima koji me zgrabiše u zadnji trenutak za laktove, svojski izgrdiše i otpratiše na drugu stranu mosta i rijeke. S najviše točke moje ljutnje i vida još su mi dugo, dugo prijekali oguljenim šakama, zatim se spustiše niz lijevu strminu Starog mosta, ravno u tiješnu kavanu na smirenje i večernji ćeif, a ja lišen posljednje nade i oslobođen svakog straha toga trenutka potekoh iz petnih žila prema svome jedinu spasu, prema daleku i dobru moru.

Dan prvi

Prenoćio sam nadomak Žitomislića u nekoj ljutoj gradini, u kudravu i pljesnivu plastu. Svu noć grebla me slama koju seljaci nisu mogli ili nisu htjeli odnijeti, cijelu bogovetnu noć sanjao sam mršave krave i plamene konje, a te životinje mogu čovjeku u snu nagovijestiti buđenje i gurnuti ga na put. U jaciju, tri debela sata poslije pola noći, skočio sam na noge, lupio se šakom u čelo i, put pod bose noge, zadaždjeo kamenjarom. Dolje, na dnu provalije, na najdubljem dnu moga pakla, tekla je Nere-tva i asfaltni drum napored. Zaklonjen stijenama i vlažnom šepurikom mogao sam poput jastreba ili orla promatrati sve ono čemu smo oduvijek sigurni plijen. Svakog takvog trenu mogli su preda me ispasti hajduci, pitati me za vjeru ili kesu, a ja ništa, baš ništa pod suncem nisam imao, niti bih ih mogao dati. Mogli su mi posaditi korov ili drač, križ ili nišan u čelo, podići mi hram za jednu jedinu besjedu, ali ja im zbilja ne bih imao što reći, a još manje zamjeriti na busiji i neočekivanu daru.

Napomol Počitelju susreo me brkati švercer. Riječ po riječ, kudio mi nakanu, a ja njemu opanke i duhan. Zamotasmo dvije-tri u kukuruzovinu, odbismo nekoliko plavičastih dimova koji nas poput zida još više odijeliše. Napokon, nepovjerljivi jedan prema drugom za sva vremena u kojima se nećemo sretati, krenusmo svaki na svoju stranu: on gdje sam bio ja, ja gdje će se vratiti on. Smirih se kada ugledah šiljak Šišman Ibrahim-pašine džamije u Počitelju, zaboden u duše pravovjernih i rujansko nebo. Visoke, sure zidine, više od svega uokolo, više od oka i veće od umora, čak mnogo stasitije od te džamije iz XVII. stoljeća, ruci ugodnije, a tijelu zamornije od medrese i hamama, te zidine koje ljudi dizahu i još uvijek dižu na mjestima gdje prestaju biti sigurni u sebe, u svoju snagu i mir, gdje naprosto kane u živi kamen uzidati svoju svijest o sebi i svijetu. Eto, gore stijena – dolje voda, a kroz njih, kroz srce njihovo cesta kojom ipak ljudi pješače, automobili i zaprege škripe, padaju kiše i snjegovi, mahnitaju vjetrovi i mladići, za oblacima, za crnokosim djevoj-kama.

Prije pedeset godina, navratio je tu, boga pitaj kako i zašto, nekakav čudni insin iz Švapske, pio natašte vodu iz Neretve i sladio se šipcima. Donosili mu šerbet, ispijali naskap pune bukare žilavke pred njim, ali on jednako tjerao svoje i slijegao ramenima u nemogućnosti da im bilo što kaže ili objasni. Kad su ga već i djeca ostavila na miru, očekujući s cijelim selom da naskoro dođe kraj njegovim navikama ili njemu, nestao je neopazice iz sela. Najstariji žitelji znali su sve donedavno žvačući somun i ćevapčiče tvrditi da zapravo nikada i nije dolazio, da u njihovo selo nitko iz te daleke i nepoznate zemlje nije navraćao. Ali na zadnji Kurban-bajram donese im pozdrav i zavjet glavom njegov sin, naočit mladić s bijelim *opelom* i još bjeljom ljepoticom, pred kojom im staračke ruke još više zadržtaše. Nisu mu dali šatora dizati, Bože zakloni da ode na jedžek u restoran, već su njega i ljubmu mu nosili kao malo vode na dlanu, od sofre do sofre, od sinije do sinije. Rekoše i meni da ostanem, da se smirim, svemu tu ima lijeka, a hećimi u gradovima ionako o insanu malo umiju i znaju. Međutim morao sam dalje prema moru i brodovima, jer mi ovaj kamen na kamenu, jer mi ove kule i zidine, odakle nekoć izlijetahu askeri kapetana Gavrana, nisu obećavale ništa dobra. Moradoh ipak zastati, zaustaviti se u bijegu, pa iskrenute glave i posvrnutih očiju zapanjen ugledah krotki Počitelj u sebi. Bijah tada siguran u svoj povratak, u svoju zadnju misao, da svatko svoj otrov i lijek svoj najpreči nosi u samome sebi.

Dan drugi

Sunce je uvelike pobjeglo prema Veležu i poput sultana dostojanstveno kročilo prema svome nebeskom čadoru kad sam se obreo u Čapljini, začuđen što nigdje ne spazih nijednu čaplju. Nedaleko od željezničke postaje, nedaleko od buke i huke vagona i radnika koji tu pretovaraju terete u male uskotračne vagone za Dubrovnik i Herceg Novi, prava oaza tišine i mira koju još izdaleka obećavaju visoki čempresi. Mišljah, groblje i ništa drugo, a bje Mogorjelo, cijeli rimski gradić ili, možda, sa-

mo logor neke kaznene kohorte. Nitko to pouzdano ne umije reći. Možda će tim vlakovima što mu narušiše spokoj i mir napokon doći netko tko će odgonetnuti tajnu. Pričam o tome s vestalinkom Anicom Šetkom koja već sedamdeset godina nadzire male kućice, živi s njima između sebe i njih, jer niti može niti hoće drugdje. Njoj je svejedno, veli, i otvara mi izbicu gdje će me rado ukonačiti. Na grubo tesanu astalu primjerci starinskog oružja, izanđalo gvožđe od kojeg me podilazi jeza. Vidjeh, nema mi spasa, moram leći među te zidove, među jezovite sprave i oklope koje bi jedanput iz svih muzeja, iz svačijeg sjećanja, iz posljednje svijesti ljudske morali izbaciti na bunjište i političkim živim vapnom. Probudila me noćna grmljavina i kiša kojoj otvorih vrata. Nije se vidio ni prst pred okom, nijedna svijeća ne planu u tom mahu. Spopade me strah od naslagana kamena, od izlizanih ploča i krovova koji bljeskahu i nadimahu se pod kišnim kapima kao grudi legionara. Jutro dočekah bez ijedne cigarete, pa lipov čaj s babom Anicom popih preko volje.

Do Gabele koju dugo držaše Tvrtko, a od druge polovice XV. stoljeća Turci razviše zeleni barjak nad njom, put me vodio kroz splet gluhih, crvotočnih vodenica u Strugama. Sve donekadna tu su se okretali mlinski kamenovi i vragoljasti vodeničari za mladim snahama, a u slavu dobre ljetine i svetosti kruha pucale su kubure, kukuruzi se poput otajstva dizali visoko na gredu ponad ognjišta. Sada me ponudiše grožđem; vina neće biti do Svih svetih; onda, brate, dođi, pa ćemo vidjeti i za tu tvoju muku! Preko drvena, dotrajala mostića prešao sam u strahu da me rijeka ne prepozna, da ne promijeni putokaze, da unatoč obećanju koje je dala svome izvoru ne iskoristi gusti zaklon od vrba i uteče uime presahlih vodenica u kraj gdje ništa ne prestaje, gdje pod kapom nebeskom ništa živo ne umire: ni ljudi, ni vodenice, ni rijeke. Kada voda i ja izronismo, kada iznesosmo žive glave iz vrbika, privremeno se rastadosmo, jer je svatko od nas htio, jer je svatko od nas u tom trenutku želio ostati sam sa sobom. Ona će Gabeli iza leđa zavarati straže serdara Nonkovića koje tu stoje od 18. lipnja 1694. ljeta Gospodnjega, pa hitronoga i laka, lakša od srnina hoda, pojuriti prema neutvrđenu Metkoviću, udariti ravno u srce plodne doline. Ali

lukavi serdar već je 1715. godine postavio pod gabeosku tvrđavu tajne lagume, na samo njemu znana mjesta. Tako narod priča, a i *Libro registro di patenti attestati, ducali e terminazioni delli signori Noncovich da Narenta* spominje nešto slično.

Željezničar s čađavim fenjerom i bluzom prljavom od kolomasti, otpratio me do sela. Vraćao se pospan od naporne službe i glasom promuklim od dovikivanja strojovodi kazivao mi svakih desetak koraka široku murvu pred svojim domom. Ondje, budem li htio, mogu užinati s njim sira iz mijeha, mogu potegnuti gutljaj ili dva lanjskoga vina. Videći ga onako umorna i garava, radije sam se rastao s njim, moleći ga zdušno da se ispava, da mi oprost. Na ovom svijetu, na svim putima i lomatanjima kroza nj, sretao sam uvijek samo umorne ljude, spoticao se o njih, o njihovu i svoju bol. Pada mi na um stara vračara ispod lukova crkve Notre-Dame de Paris, koja je dugo upirala slomljenim noktom u samo njoj vidljivu crtu na mome dlanu, dizala obje ruke visoko ponad glave i, napokon, potezala jednom od njih svoje guste sjedine. Svjetovala me da što prije krenem niz golemu vodu Loire, da pogledam i pitam dalje u jednom od bezbrojnih dvoraca, u nekoj od sigurnih kulā. Nisam susreo nikoga ondje, nisam vidio ništa što bi mi olakšalo dušu, pa mišljah da se starica prevarila, da nije mogla ni slutiti moje ime, da mi nije mogla znati pravi zavičaj. Stoga, čim uzmogoh, vratih se na Neretvu, bistriju i ljepšu od svake Loire, pa sada umoran i bos glavinjam Gabeoskim poljem, dok iza mene nepregledna jata vrana uzimlju kurs prema Karaotoku. Spustih se na zemlju, među obrani bostan i paprike, među crvene mrave koji su sa svih strana, iz kostiju mojih i čela, iz zgnječenih plodova i znojnih ruku neumorno nešto vukli. Pomislih na skori kraj, na mjesta koja nisam vidio, prisjetih se dalekog Zadra gdje će me uzalud čekati sestra kojoj najavih dolazak, i nekoliko divnih kamenova. Podigoh se na noge, ljutito stresoh sitne životinje s nogavica, pa prazan i pust poput toga neba što se naglo, kako to u ravnici vazda biva, spustilo na polje, nadomak Metkovića, nadomak svoga djetinjstva usnuh u ćupercima trave.

Probudilo me hladno praskozorje i poljar koji se ne mogaše načuditi mome snu, kao ni ja njegovu ranom bdijenju nad obranom ljetinom. Široka ramena i žestoko oko odavali su potomka serdarā, koji s rečenim Nonkovićem od 1684. do 1718. sidiše iz Zažablja u Neretvu. Nikola Nonković sklopi s Mlečićima nagodbu u Zadru 1686. godine, a njihov dužd Francesco Morosini imenova ga 20. siječnja 1692. vrlim vitezom Svetoga Marka. A meni je valjalo pješačiti bez lađe i sablje, a meni u starim knjigama lijeka nije bilo. Prevrnuo sam metkovačke arhive stradale najvećim dijelom u posljednjem ratu, nagutao se prašine i bolesna vonja požutjelih dokumenata, ali svugdje samo datumi, posvud podaci koji me prešućuju. Selo Metković spominje se prvi put 1492. godine, ali najstarije matice tek u tek od 1734. Bje najprije pod vlašću bosanskih i hercegovačkih vladara, a Mlečići ga potkraj XVII. stoljeća, uz Nonkovićevu pomoć, preoteše Turcima. Nigdje zapisa o mojoj nevolji, nigdje slova o mojoj hudoj kobi. Zaustavih se na gvozdeni, zarđali mostu i razapet poput njega, između dvije suprotne strane svoga tijeka, potražih svoj žalosni lik u ludoj vrtešci vode i sunca poda mnom. Zastajali su ljudi, neki zaustavljali zaprege, bacali poglede najprije dolje, a zatim u moje čelo, pa izgovarajući se poslom i životom odlazili dalje. Dobri ljudi. Na Predolcu sam skupljao borovu smolu i čistio pluća od kužna zraka i daha, gledao duboko dolje Neretvin lakat i Adu pred bijelom doljanskom crkvicom. Maestral mi donosio pjesmu beračica grožđa i prpošnu ljudsku nadu, zapretanu vjeru u konačni spas. Kao preporođen sjedoh kasnije pred hotel Naronu, čije me ime upućivalo u Vid, u potonulu Naronu, ali toga dana putovati više nisam htio ili nisam smio, tko zna!? Radije sam pijuckao čašu crnjaka s dobrim starim prijateljem, koji mi u razgovoru natuknu da je za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji otvorena ovdje Hrvatska biblioteka u prisutnosti Mihovila Pavlinovića, te da joj počasnim članom bje Miho Klaić. Njegov pokojni otac posjedovao je i neke slike s te značajne svečanosti, kao i one iz 1903. godine, kada je sa svojim jaranima iz Metkovića okićenima hrvatskim

zastavama organizirao demonstrativni izlet u Opuzen, u znak prosvjeda protiv Héderváryeva poretka u Hrvatskoj. Nagovarao me da ostanem, izmišljao bezbroj ptica močvarica koje bi valjalo uhoditi, kazivao mi o Domu kulture što se baš stavlja pod krov, ali me samo za noć koja je stidljivo silazila sa Šibаницe uspio pridobiti. S večera smo šetali širokom asfaltnom trakom tik uz Neretvu, a kuće kojih tu nikada nije bilo izlazile su iz kukuruzišta i rukovale se sa mnom. Svuda sam vidio radost, toplu i duboku kao oči djevojaka. Shvatih da je vrijeme počinju, da mi te večeri više ništa ne treba. Iza debelih, teških zastora moje sobe i sna još sam se dugo prepirao s rijekom, koja je neuništiva i čila jednako nastavljala blaženi svoj hod.

Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa...

Dan četvrti

U Kuli Norinskoj pozdravila me najprije dobro očuvana visoka utvrda iz 1500. godine, s golemim bijelim križem okrenutim moru. Kuljani ga postaviše tu 1934. godine, kaneći tako obilježiti tisućitu obljetnicu smrti KRISTA KRALJA. Ljude gotovo i ne sretoh, dok ne stupih u birtiju. Opet mi padoše na um stare knjige, spopade mi utrobu stara bol, otvoriše se prastare slutnje i rane, pa slijedeći roj komaraca pojurih prema vodi. Izvadih odnekud komadić pergamenta, pismo don Šimuna Tomića-Romića, pisano 29. svibnja 1848. u mistodekanatu od Rujnice, Desana i Bagalovića:

... Brez pišući više puta i glavam od sela da ova župa od Rujnice jest nasridi Krajne Neretvanske koju svoju župu jesu okoliše ostale župe od rečene Krajne pokoi način ovi župnik more vide i okolišne župe da vidi u svetkovine da od Opuzena do Vida i do Metkovića vidi se na nika vrimenta po 5 stotina čejadi da love pijavice, ribu u mriže po blatim i voze darva za prodaj u Opuzen i Metković, skitaju se od Župe do Župe osobito u Opuzen i Metkoviće za naist se i opit u lokandam, pijani leže niti slušaju misu i čine se mnogi utopit u vodam pijani

vozeći se preko isti voda. Rečeni župjani skitaju se po drugim Župam za nasitit svoju nesrićnu lešinu i izgubit dušu mećući skandel kontra zakonu carkovnomu i građanskomu...

Namah me presiječe žestoka bol, padoh na koljena u mokri pijesak. Skupiše se odnekud ljudi, raskopčase mi vjetrovku i gurnuše bocu kvasine pod nos. Nasmijali se široko i sretno, skoćih poput jelena, i tako se iznova vratih među svoje jedine supatnike, među te ljude i žene. U taj hip rijeka snažno zatitra obližnjim ševarom, a dvije starice prekrižiše se i naglas spominjahu nekog mladića, utopljena baš na tom mjestu na lanjsku Gospu od Karmena. Što mogoh prije, utekoh iz gomile, pa ispred Krvavca prijedoh sretno na drugu stranu Neretve, stalno u strahu da ne potonem u smiješnoj maloj trupici. Ma da sam veoma žurio, mrak me sustigao za jedva cigar duhana hoda. Zavukoh se u prvu pojatu, misleći stalno na jutro i komarce, misleći na svoju jadnu utrobu kojoj ništa do nje same ponovno ne treba.

Dan peti

Ponad Opuzena sijevala je zorom utvrda Brštanik, današnja Gradina, koju podiže Tvrtko 1389. godine. Nisam se usudio, već nahlađen i bos, penjati gore, nego preko mostića stupih u Opuzen. Radnici su svakog trenutka izlazili i ulazili u gostionicu, pričajući poluglasno o nekakvu karanfilu iz Trondheima koji u Neretvi ne umije zamirisati. Pitali su me za savjet i oca, ali meni čemernu i bosu na koncu ipak nisu vjerovali. Na trgu pred crkvom sjedio je sijedi pop, sjedio i sijedio. Posvud je carevao toliko gust i opojan mir da gotovo naumih odbaciti sa sebe svu odjeću i pružiti se blažen na te hladne kamene ploče, usnuti zanavijek. Iza sklopljenih trepavica dojezdio mi tada u vid silni Matijaš Korvin na golemu čilašu, praćen četom mrkih konjanika. U desnici mu ljuta guja, na prsima zlatno znamenje i veliki blistavi gradski ključ. Ovo je njegov Koš, njegove jaspere i naum, grad koji je 1471. primio u svoja njedra hrvatsko-ugarsku posadu iz palog Počitelja. Izronih iz polusna na obalu,

sretan od daljine starinskih junaka, sretan od slankasta okusa rijeke koji je ulazio u svaku ranu, šapćući mi umilne riječi o brzu i potpunu ozdravljenju.

Kroz Komin i Rogotin prođoh za vida, ali me ništa doli starca koji je tražio vatru i kravu tuda ne zaustavi. Odasvud se širio miris suhih smokava, pržene ribe i teški dah dobra, prolivena vina. A onda preda me izroni prekrasan most, pravi ljepotan od čelika i betona, ćuprija kakvu moje oči već dugo ne vidješe. Spustih se ispod njega, zadovoljno mu osmotrih rebra i prepustih se snu o moćnu brodovlju, snatrenju o divovima.

Dan šesti

S deltasta ušća, gdje jedan rukavac pripada Neretvi, a drugi meni, s mjesta puna suprotnosti i ljekovita blata, nisam se lako prebacio u Ploče. Iza mene ostade ipak Osinj, pravo osinje gnijezdo, utvrda o kojoj se pod milim bogom ništa ne zna. Što je – tu je, pa stani ili pani, tvoja stvar. Najbolje, poljubi pa ostavi, put preda se, pa kud oči, tud i noge. U Pločama me uplašio tutanj dizalica, oblaci boksitne prašine i crvena leđa lučkih radnika u njoj, nad njom, pod njom. Mišljah na jedan drugi grad u tropima, na južne ptice i šume kojih u Pločama nema i nije ih bilo, ni da ih na rane privijaš. Ali more! Laka, nevidljiva izmaglica izvukla mi se iz očiju i tijela, pružila jezik na pučinu pa dašće kao umorno kuće. A meni se odnekud vrati snaga, zaromoni stara krv u sljepoočicama, pa sklopih dlanove pred usnama u znak radosti, u dugi, beskrajni zov gostoprimstva. Do večeri stizahu mi brodovi iz cijela svijeta, noseći žita, barjake i začine. Pisao sam njihova imena po obali, po nebu pločanskom, po svojim grudima. Bje mi kao dan jasna moja žalost i radost moja, zaboravih na sve ponore u sebi, pa lakši od izmaglice, lakši od lule duhana zaglavinjah ništavan i bos u okolna brda. Cijelu božju noć nisam oka sklopio, nisam mogao zaspati od prejaka šuma nekih ptičurina kojih preko dana nigdje nije bilo. Misleć da uistinu sanjam neke nove, nikad odsanjane snove, u pamik zore naslonih čelo

na studenu stijenu i čvrsto, čvrsto, kao da se nikad probuditi neću, potonuh u duboki i nepoštedni san.

Dan sedmi ili mrtvi dan

Ni sunce, ni pčele, ni zmije nisu mi izašli ususret. Ni poskok na stijeni, ni sablasna stijena u poskoku. Sve što sam znao, sve što sam brao, krao sam moru, dao rijeci. Sada sam napokon sâm pa znam:

Caru carevo, Bogu Božje!

(1968)